

Kultúra és jogelmélet – Szmodis Jenő multidiszciplináris jogelmélete alapján

A kutató számára mindig öröm az új nézőpontokkal való találkozás, függetlenül attól, hogy azok módszertaniak, vagy egy tudományos probléma lényegi vonását illető felvetések. Szmodis Jenő *Multidiszciplináris jogi tanulmányok* című munkája,² amely egyúttal habilitációs eljárásának alapjául is szolgált, mindkét vonatkozásban eleget tesz az olvasó újdonság iránti igényének. A szerző kétségtelenül eredeti alakja a hazai jogbölcsületnek. Érdeklődése nem csupán a jogi alapfogalmakra (á la Somló), vagy a legabsztraktabb tiszta jogtanra (á la Kelsen) terjed ki, még csak nem is csupán a jogszociológiára, de magában foglalja a jogi antropológiát, sőt egyáltalán a jogot mint általános kulturális jelenséget. Sőt kultúrtudományi és muzikológiai érdeklődéséről is számot adott több munkájában.

A magam részéről ezt a kiterjedt munkásságot, továbbá oktatói és tudományos, valamint közéleti tevékenységet eminensen olyan teljesítménynek tekintem, ami megfelel a habilitációs szabályzatban megfogalmazott előírásoknak, sőt több vonatkozásban azokon is túltesz. Szeretném hangsúlyozni, hogy bár világ- és jogfelfogásunk különbözik a szerzőétől, azonban ez nem akadályoz meg abban, hogy elismerjük: a szerző saját átfogó elemzésével, páratlan analitikus képességgel és tényleg a különböző tudományok eredményeinek ötvözésével máris felbolygatta az állam- és jogelmélet vizeit, és éppen ezért méltó arra, hogy újszerű nézeteit komolyan vegyük és méltó, azaz kritikailag pozitív bírálatban részesítsük.

Rögtön szögezzük le, hogy Szmodis Jenő törekvéseinek voltak előzményei a hazai jogbölcsület történetében. Így például különösen a XIX. században Pulszky Ágost nemcsak a *Jog- és állambölcsészet tanait* publikálta (1885), de kis könyvet tett közzé a munkáskérdésről (1890), ami az első tudományos szociálpolitikai munka volt e tekintetben, továbbá írt egy kis pozitivistá életrajzot Pázmány Péterről is (1887). Pikler Gyula a lélektan területén is maradandót alkotott.³ Somló Bódog pedig posztumusz munkájában az etika terére tévedt.⁴ Horváth Barna, aki még inkább elkalandozott a jogelmélettől, Szókratész és Johanna elemzésében a freudi lélektan területére is kitérve megmutatta, hogy miként fejlődik a jog a géniuszok pere nyomán, s mint önéletírásból kitetszik, tudatosan szötte bele elméletébe a művészetet, az irodalmat is.⁵ Csak a szocialista, absztrakt normativizmus⁶ korában korlátozták magukat az állam- és jogelmélet művelői a pozitív jog magyarázatára – itt is tisztelet a kivételnek (pl. Kulcsár Kálmán).

Mindezen kísérleteknek azonban, hogy egy másik területen meghonosodott fogalmat vegyünk igénybe, az *akciórádiusza* nem volt olyan kiterjedt, mint amit Szmodis Jenő járt be eddigi pályafutása során. Bár ő is többnyire benne marad a jog relevanciatartományában, és csak addig merészkedik például a filozófiában, ameddig annak vonatkozása van a jog szférájához, amit számosan megtettek előtte is.⁷ De az már, hogy a jogot kultúratudományi és vallási oldalról vizsgálja,⁸ sőt kimerészkedik a humánológia aspektusai felé is,⁹ sőt

¹ A szerző a Semmelweis Egyetem professzor emeritusa, az MTA doktora

² Szmodis Jenő: *Multidiszciplináris jogi tanulmányok* (2012)

³ Pikler Gyula: *A lélektan alapelvei*, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1909.

⁴ Somló Bódog: *Gedanken zur einer Ersten Philosophie*, Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig 1926

⁵ Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány*, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993. pl. 39., 61-63.

⁶ Vö. Szilágyi Péter: Szabó Imre szocialista normativizmusa. *VILÁGOSSÁG* 2004/4. 23-33.

⁷ Moór Gyula: *A jogbölcsület problémái*. Magyar Szemle Társaság, 1945. 47-59.

⁸ Szmodis Jenő: *A jog és vallás szükségszerű kapcsolatáról* 2010.

elkalandozik Nietzsche,¹⁰ sőt Liszt Ferenc¹¹ és Wagner felé is,¹² nos, ez már mindenképpen szétfeszíteni látszik a hagyományos, főként az 1945 utáni, jogelméleti eszmetörténet kereteit. Nos, ezt a széles akciórádiust terjeszti ki még szélesebben a *Multidiszciplináris jogi tanulmányok* (2012) című munkájában, amennyiben korábbi előtanulmányai eredményeit is beépítve,¹³ például bevonja az elemzési körébe Kelet (Kína és India) és az iszlám jogi tapasztalatait is.¹⁴ A könyv elején így foglalja össze a multidiszciplináris megközelítés vonatkozásrendszerét: a jog „a) humánetológiai és evolúciopszichológiai... b) kultúrantropológiai, ezzel összefüggésben jogszociológiai és történelemfilozófiai, esetleg vallásfilozófiai (de nem teológiai)... c) fogalmi, analitikus megközelítését”¹⁵ kívánja felhasználni. Természetesen tudja, hogy ezek a megközelítések sokszor átfolynak egymásba, továbbá differenciálni kell az egyes aspektusok között az általánosság és különösség értelmében, ámde úgy, hogy közben annak is tudatában van, hogy pl. a jog morálfilozófiai, teológiai, természetjogi, stb. szempontú megközelítései nem az általános-különös kategóriapár szerint, hanem mindig az egyes szaktudományok speciális szempontjai szerint értelmeződnek. Mégis itt is, utóbbi esetben is vannak az általánosság szintjén egymással kapcsolódó pontok. „Így a természetjognak szükségképpen kapcsolódási pontjai lehetnek a jog humánetológiai megközelítésével, a teológiai és morálfilozófiai megközelítésének a jog kulturális és vallásfilozófiai elemzésével éppúgy, mint a jog humánetológiai megközelítésével, a jog irodalmi szempontú elemzésének pedig a jog kultúraalapú vizsgálatával, míg a jog történeti elemzésének a jog kultúraalapú nézőpontjával.”¹⁶

Magam csak a *Multidiszciplináris jogi tanulmányok* című munkáját kívánom méltatni. A könyv három nagyobb részre tagolódik. Az első rész a multidiszciplinaritás elvi kérdéseivel foglalkozik,¹⁷ a második részben az eddigi multidiszciplináris megközelítések eredményeit foglalja össze kritikailag,¹⁸ s végül a harmadik nagy részben a multidiszciplináris tanulmányok perspektíváját tárgyalja.¹⁹ Az első rész első alfejezetében foglalkozik a multidiszciplináris tanulmányok tárgyával, céljával és módszerével, majd felveti azt a kérdést (amivel már John Stuart Mill is küzdött²⁰), hogy ha a valóság egységes, miként lehet tudományok szerint széttagolva vizsgálni. J. S. Mill válasza az volt, hogy ha a társadalmi tények főként egyfajta oksági törvényektől függenek, az egyes szaktudományok megalapíthatók. Pl. a közgazdaságtudomány azon társadalmi állapotok jelenségeivel foglalkozik, amelyek „...a vagyoni utáni törekvésből állanak elő.”²¹ Szmodis Jenő szerint az egyes tudományok mint *értelmezési modellek* kerülnek elfogadásra, és a szerző helyesen hangsúlyozza, hogy nem szabad egy modellt sem abszolutizálni. Mi magunk is hasonlóan gondoljuk, amikor Polányi Mihály tudáselméletére támaszkodva felvetjük az elkülönülés mellett az összefüggés viszonyát is, és azt gondoljuk, hogy az egyoldalúság leküzdésére a

⁹ Szmodis Jenő: A jog a humánetológiai tükrében, 2011. Szmodis Jenő: A jog humánetológiai alapjairól és vallási jellegéről

¹⁰ Szmodis Jenő: A görögökről – Nietzsche és Spengler nyomán

¹¹ Szmodis Jenő: Modernitás és tradíció Liszt művészetében, 2012.

¹² Szmodis Jenő: Wagner és a társadalomtudományok, Szmodis Jenő: Wagner, Hatalom, vallás, pszichológia 2013.

¹³ Merőben csak példaként említve lásd Szmodis Jenő: A nyugati jog alkonya? 2007. Szmodis Jenő: Kultúra és sors, 2007.

¹⁴ Szmodis Jenő: Multidiszciplináris jogi tanulmányok 2012. 54-61.

¹⁵ i.m. 30-31.

¹⁶ i.m. 31.

¹⁷ i.m. 15-71.

¹⁸ i.m. 73-107.

¹⁹ i.m. 109-203.

²⁰ John Stuart Mill: Az induktív és deduktív logika rendszere, ford. Szász Béla. Franklin társulat. Budapest, 1877. III. köt. 389-439.

²¹ i.m. 428.

legjobb módszer az, hogy minden szakterület művelője a saját területének szaktudásán túl rendelkezik egyik és másik szomszédos területen ún. keresztmetszet-tudással, amivel képes átlátni a szomszédos terület problémáit, noha azt ő maga nem műveli. És a többi tudósok hasonlóképpen vannak, amikor is ún. mutual adjustmentekkel korrigálják egymást; és így nemcsak a társadalomtudományok, de természettudományok is egységes tudáshalmazt alkotnak. Senki sem tudja első kézből elfogadni a tudományos eredményeket, hanem csak másokban bízva. „Minden tudósnak van áttekintése egy olyan területről, amely magában foglalja a saját területét és néhány ehhez csatlakozó területsávot, amelyeket a szomszédos specialisták szintén megbízhatóan és közvetlenül meg tudnak ítélni.”²² Tehát igaza van szerzőnek akkor, amikor kijelenti, hogy „a társadalom mint egész gyakorlatilag fel sem fogható a tudat számára,”²³ azonban helyesen teszi hozzá, hogy a tudományok „különböző absztrakciókkal, elvonatkoztatásokkal (...) képesek áthidalni a percepció korlátozottságát,”²⁴ ami lehetővé teszi a jelenség megragadását, és természetesen el is torzíthatják azt, mint szerző ezt megjegyzi.

A következő lényegi alfejezet (A jog mint kulturális jelenség²⁵), ami az egész könyv koncepcióját hordozza, s bevezet egy közvetítő fogalmat a jogrendszer és a kultúra között. Ez a *jogszemlélet*, ami egy társadalom világszemléletében gyökerezik. Ez, mint aktív erő „meghatározza mind a normákról alkotott vélekedéseket, mind a normák tartalmát és általában is a jogintézményeket.”²⁶ Ez gondolat alkotja a multikulturális jogfelfogás szívéét. Példaként hivatkozik a szerző saját korábbi kutatására, amiben azt kísérte meg igazolni, hogy az etruszk eredetű, aprólékos, rituális vallás határozta meg a római vallást, és így a római jogot is, és ezen keresztül az európai és, mint később kifejti, a szövegközpontú nyugati jogfejlődést is. E nyugati jogot (amiről a szerző itt nem hangsúlyozza, hogy az angolszász common law nem recipiálta a római jogot!) a racionális, analízáló, logizáló szemlélet jellemzi. Elméletét alátámasztandó megidézi a kínai konfucianus és legista gondolkodást, a görög diké fogalmat és az iszlám jogot. Ezután Nicolai Hartmann létréteg elméletéből a kultúra szintjeit emeli ki, lemondva a kultúra definiálásáról. Hartmannak azonban van egy ontológiai elmélete is (amit nálunk Lukács György aknázott ki²⁷), amiben felvázolja létrétegek elméletének törvényszerűségeit. Ebben az első törvény az, hogy az alsóbb létréteg az erősebb, de a felsőbb rétegek korlátlan kibontakozási szabadsággal rendelkeznek az alsóbbak fölött. Mindezt csak azért említjük, mert a jelöltnek a másik nővuma, ami a kultúraelméleti megközelítéshez csatlakozik, az, hogy bekapcsolja a humánetológiai személetet is jog multidiszciplináris elemzésébe.²⁸

Mivel a jelölt a hazai humánetológia nagynevű képviselőjétől, Csányi Vilmostól megkapta a „nihil obstat”-ot, s e terület egyébként is túlhaladja mi kompetenciánkat, ezzel nem is kívánunk foglalkozni. Csak annyit jegyzünk meg, egyetértőleg, hogy mint a szerző kifejti, bár az ember humánetológiai sajátosságai meghatározzák „a kultúrában élő ember jogát és jogi világát is”, de azt is hozzáteszi józan belátással, hogy „az egyes kultúrákban bizonyos humánetológiai vonások eltérően nyernek alakot, és részben eltérő súllyal esnek latba, egészen addig, hogy egyes társadalmi praxisok bizonyos kultúrákban a jogintézmények alakját nyerik, más kultúrában szokásszerűen érvényesülnek, míg megint más kultúrákban (...) a megvalósulás pusztá potentialitásában maradnak”²⁹. Hogy mi is mondjunk egy példát

²² Polányi Mihály: Személyes tudás. Atlantisz. Budapest. 1994. I. köt. 368.

²³ Szmodis im. 33.

²⁴ i.m. uo.

²⁵ i.m. 47-61.

²⁶ i.m. 47.

²⁷ Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról, I. Történeti fejezetek. Magvető. Budapest, 1986. 57-79.

²⁸ Szmodis i.m.111-139.

²⁹ i.m. 28-29.

erre, amit a jelölt is hangsúlyosan tárgyal,³⁰ a különösen a csimpánzoknál is megfigyelhető *saját csoport - idegen csoport* megkülönböztetés, ami megjelenik pl. a törzsi társadalmakban is, és – mint jelölt folytatja – erről tanúskodnak a mai híradások is, amelyek nemzetközi és vallási konfliktusokról szólnak. Mármost ebben a tézisben a szerzőnek vélhetően igaza van, azonban nem hangsúlyozza azt, hogy az ember ezt az eredeti etológiai sajátosságot is *társadalmasítja*, mint már Marx rámutatott: „Magától értetődik, hogy az emberi szem másképp élvez, mint a nyers, embertelen szem, az emberi fül másképp, mint a nyers fül. Az ember (...) számára mint emberi tárgy vagy tárgyi ember lesz. Ez csak akkor lehetséges, ha számára mint társadalmi tárgy, ő maga a maga számára mint társadalmi lény, a társadalom pedig tárgyában mint érte-való lényeg lesz (...) Mint ahogy csak a zene ébreszti fel az ember zenei érzékét, mint ahogy a zeneietlen fül számára nincs értelme a legszebb zenének sem.”³¹ Tehát a társadalmasodás nemcsak, miként a jelölt hangsúlyozza indoktrinációval, elfojtással mehet végbe, hanem például – mint Bibó István kifejti – intézményesült készségekkel is, ahogyan pl. a feudális korban kifejlesztették például a jó békekötés technikáját is.³² Nyilván hatalmas különbség van csimpánzok területvédő harca és a feudális monarchiák által kialakított sajátos vitarendezési elv között, ami végső soron a háborút jelenti. És ebben a különbségben rejlik a történelem értelme. A társadalom létrejövése a természet társadalmasodásának története.

A másik észrevételünk szerző nemcsak jogi, hanem általános világszemléletével kapcsolatos. A szerző már a *Nyugati jog alkonya?* című tanulmányában megjelent gondolatát itt folytatja, különösen a *Nyugati jogpozitivizmusának gyökerei* című alfejezetben. Ahol Shylok példáját hozza fel arra, hogy kárhóztassa a nyugati szélsőséges normativizmust, majd pozitívizmust, és a jognak mint önreferenciás zárt rendszerként való felfogását.³³ Ezzel kapcsolatban hadd emlékeztessünk Max Webernek a kapitalizmus kialakulásáról szóló nézetére. Szerinte bizonyos speciálisan a Nyugaton létrejött kulturális teljesítmények, a tudomány, vagy a csillagászat matematikai megalapozása (az ázsiai állambölcselethez hiányzott a görög szellem műve, a fogalmiság feltalálása, zenei fejlemények, művészeti sajátosságok, stb.) mellett a racionális kapitalista üzemben szervezett, és megújuló nyereségre, jövedelmezőségre törekvő modern kapitalizmus (amely a munka üzemekben racionálisan megszervezett és működtetett szabad munkaerőre épül), nem jöhetett volna létre a racionális állam nélkül. Ami viszont *racionális jogot* alkalmazó bürokraták kezébe került.³⁴ A bürokraták pedig kiszámítható jogot szolgáltattak, ami azt jelenti, hogy a jog formálisan racionális volt. Mivel nyereséget kalkulálni csak kiszámítható jogrendszer mellett lehetett. Tehát a kiszámítható állam, ami a racionális jogrendszerre épül és a kiszámítható tőkés üzem párhuzamosan jöttek létre. Ha Weber meg is állapítja, amit idéz is a szerző, hogy ti. a teokratikus igazságszolgáltatás merőben morális tartalmú,³⁵ ebből Weber számára nem következett a legyen, hanem ez pusztán *sein-szerű* ténymegállapítás volt. De mindez nem von le semmit abból a fő téziséből, hogy a Nyugati racionális állam és kapitalizmus kibontakozását a jogszolgáltatás bürokratizálódása kísérte, ami élesen szemben állt a „konkrét etikai vagy egyéb praktikus értékítéletek alapján nem-formális, kádi-igazságszolgáltatás”-sal³⁶ folytatott jogszolgáltatással, ami jórészt jellemző volt az összes keleti jogrendszerre.

És minthogy másutt sehol, csak Európában, a Nyugaton jött létre modern kapitalizmus. Aki elveti a racionális jogrendszert, az elveti az európai és így a vilákapitalista

³⁰ i.m. 119-120.

³¹ Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok, in: Marx-Engels Művei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962. 46 / I. köt. 111.

³² Bibó István: Válogatott tanulmányok, Magvető Könyvkiadó, 1986. IV. kötet. 313-319.

³³ Szmodis i.m.54.

³⁴ Weber Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, 1982. 7-25.

³⁵ Szmodis i.m. 54.

³⁶ Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 276.

jogfejlődést is. A *nyugati jog alkonya?* tézis voltaképpen egy más világszemléletet fejez ki, ami totálisan el kell, hogy vesse nemcsak nyugati jogot, de a mai nyugati kapitalizmust is. Ehhez a szerzőnek joga van, ahogy a kapitalizmusnak van morális, vallási, szocialista és kommunista tagadása ma is. Ebből a szerzői felfogásból következik az is, hogy a könyv harmadik részében A jog homogenitása és diverzitása a globalizálódó világban című fejezetben elparentálja a nyugati provincializmust és úgy látja, hogy akár a gazdasági fejleményeket, akár a kulturális fejleményeket tekintjük, semmi sem jogosít fel arra, hogy a nyugati jogi gondolkodásunkat univerzálissá tehetnénk.³⁷ Egyébként Weber igen meggyőző érvelése szerint a nyugati formálisan racionális jog nem az etruszk vallási eredetű római formalizmus következménye, mert az még a köztársaság korában is „racionális, empirikus, sőt helyenként kádi-igazságszolgáltatási elemek sajátos keveréke volt”, és a döntő racionalizálódás akkor következett be, amikor a praetori ediktumnak jogfogalmakon alapuló formulái kialakították a perrendtartást”, majd hozzáteszi, hogy a római jogot a „fogalmak átfogó” és „egyértelmű” és „formális” kidolgozottsága jellemzi, „amelyet a római jog technikai tetőfokán látunk.”³⁸

A római jog tehát technikai racionális tökéletességét a peres eljárás procedúrájának köszönhetette. És mint Weber írja – „[a] kínaiak és a hinduk is ismerték a teológiát és a filozófiát, ők is felvetették az élet végső kérdéseit –talán még azt is megkockáztathatjuk, hogy az európaiak soha nem jutottak el olyan mélységekig, mint a kínai és ind filozófia –, a racionális tudomány és vele együtt a racionális technika azonban ebben a kultúrkörben ismeretlen maradt”³⁹. Aminthogy ismeretlen volt eredetileg a modern állam, az írásban rögzített alkotmánnyal, továbbá a jogászok alkotta, ésszerűen interpretálható és alkalmazható racionális jog is. Tehát bármennyire is alapos a jelölt okfejtése a nyugati szövegközpontú jogpozitivizmus kifejlődésével és kárhozatásával kapcsolatosan, s különösen *A nyugati pozitivizmus kezdeteiről* című műve tanúskodik kiváló elemzési képességekről és eredetiségéről, mindez egy olyan világszemlélet talajáról fakad, amelynek *védhetőségét affirmáljuk*, de végső soron nem osztozunk vele. Lehetséges a kapitalizmus kialakulását, ahogy Weber leírta, nem elfogadni, sőt az is lehetséges, amit a jelölt gondol, hogy a jogfejlődés jövőbeli útja a racionális jog hanyatlásával fog járni, ámde ez azt jelentené, hogy visszafelé kétségbe vonjuk a modern kapitalista racionális üzem és racionális jog párhuzamos kialakulásának történetét. A mai kapitalizmust lehet bírálni sokféle (morális, kommunista, posztmodern, vallási, stb.) alapon. Ezek az alapok egészen gondolkodási rendszerek építhetők fel konzekvensen. Ezek között az értékelő világnézetek között mindenki szabadon választhat. Érthető a jelölt optálása a rugalmasabb, etikai premisszákra is figyelő jogfelfogások iránt, mert az kétségtelen, mint sokan megállapították, a pozitív jog önmagában nem képes megállni. De hadd emlékeztessünk a nagy angol klasszikus jogász munkájára, Dicey *Bevezetés az angol alkotmányjogba* címűre, amiben az angol alkotmány két részére emlékeztet. Egyfelől vannak az alkotmányos törvények, másfelől az alkotmányos egyezmények, amelyek „oly szokásokból, gyakorlatból, elvekből parancsokból állanak, amelyek nem a bíróságoktól alapítván, hanem alkotmányi vagy politikai ethika körébe tartozó szabályok”⁴⁰. Ez teszi ki az angol „alkotmányos erkölcsstan”-t.⁴¹ Ez azt jelenti pl., hogy bár a parlamentet évenként összehívják, de ha ezt a király elmulasztaná, bírói úton nem lehetne kikényszeríteni, és több más hasonló szabály is van. Ehhez még csak azt fűzzük hozzá, hogy

³⁷ Szmodis i.m. 196.

³⁸ Max Weber: *Gazdaság és társadalom*, id. kiad. 278.

³⁹ Max Weber: *Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 251.*

⁴⁰ Albert Venn Dicey: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Magyar Tudományos Akadémia Budapest. 1902. 337.

⁴¹ Dicey i.m. 342.

nagy valószínűséggel az angolszász jognak is köszönhető, hogy sem az Egyesült Királyságban, sem Amerikában egyik totalitárius rendszer sem talált talajra.

Szmodis könyvének harmadik része A multidiszciplináris tanulmányok perspektívái címszó alatt humánológiai, szociálpszichológiai, vallási és történetfilozófiai fejtegetéseket tartalmaz. Számunkra ebből a Jog homogenitása és diverzitása a globalizálódó világban alcímű fejezet a legizgalmasabb, ahol Spenglert követve nyíltan felteszi a kérdést: „Nyugati jogunk tehát valóban túlél-e minket?”⁴²

A válasz a természetesen az, hogy nem fog kimúlni, de utána hosszasan bizonyítja a keleti kultúrák jogi intézményeinek morális áthatottságát, még azon intézmények esetében is, amelyeket a nyugattól vettek át. Megcáfolni igyekezvén azokat a nézeteket, amelyek szerint a nyugatitól eltérő keleti jogfelfogások „kezdetlegesnek,” primitívnek” tekinthetők. Eltekintve attól, hogy már Levi-Strauss hatvanas években megcáfolta azokat a nézeteket, amelyek a természeti népek primitív agyműködéséről szóltak,⁴³ mégis nehezen tagadható, hogy például a XII. táblás törvényhez képest az 1804. évi Code Napoleon és az egész nyugati jogrendszerek, egy csomó új intézménnyel gazdagították a jogfejlődést (hogy csak egy-kettőt említsünk: az antikvitás nem ismerte pl. a telekkönyvet, vagy a kettős könyvelést), hogy a közjogi újdonságokról (parlament, rendi gyűlés, emberi jogok, ügyvédség, vagy a jobbágyok szabályozott adója, vagy a szabad munkaszerződés, stb.) már ne is beszéljünk.

Mi tehát, a szerzővel ellentétben eurocentrikusak vagyunk, a történeti tények alapján. Ez persze nem jelent értékbeli fölényt részünkről, csak ténykijelentéseket. Mi, a nyugatiak építettük ki a legtoleránsabb kultúrát a világtörténelemben. Mint Richard Rorty J. F. Lyotard-ral folytatott vitájában kifejtette: „Elismerjük, hogy jelenlegi állapotunkban nem tudjuk a meggyőződéseinket vagy a cselekedeteinket minden ember számára igazolni, de reméljük, hogy olyan szabad emberek közösségét hoztuk létre, akik önként osztoznak számos meggyőződésünkben és reményünkben.”⁴⁴ És ez érvényes arra is, amit a szerző jogszemléletnek nevezett. Mi ebben az euro-atlanti kultúrában növekedtünk fel, ami számos világkultúrális elemet asszimilált. Bár korábban hajlamosak voltunk kultúránkat erőszakkal terjeszteni, de mostanra rájöttünk, hogy nincs erre szükség: *a világ követi a mi módszereinket, mi pedig a magunk világához idomítjuk az ő hasznosítható eljárásaikat.*

⁴² Szmodis i.m. 195.

⁴³ Claude Lévi-Strauss: A struktúrafogalom az etnológiában (p. 578-622.) In: Mérföldkövek a kulturális antropológiában. [Szerk.]: Bohannon, Paul - Glazer, Mark - Sárkány Mihály. Bp. Panem Kft - McGraw-Hill Inc., 1997., lásd továbbá Richard Harland: The Philosophy of Structuralism and Post-Structuralism. Routledge. London and New York. 1987.

⁴⁴ Jürgen Habermas – Jean-François Lyotard - Richard Rorty: A posztmodern állapot. Századvég, Budapest, 1993. 275.